Türk Kültürü ve **Hacı Bektaş Veli** Araştırma Dergisi,
Kış-Aralık 2024, Sayı 112, 201-215

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

MAKALE ARTICLE
ISSN: 1306-8253 eISSN: 2147-9895
Geliş Tarihi/Received: 29 Mayıs 2024
Kabul Tarihi/Accepted: 19 Eylül 2024
https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1492000

AYRILIK ACISININ KADINCASI: FERÎDE HANIM'IN EŞİNİN VEFATINA DAİR FİRÂKNÂMESİ

WIFELY PAIN OF SEPARATION: FERİDE HANIM'S FIRAKNAME ON THE DEATH OF HER HUSBAND

MEHMET SAİT ÇALKA*
Sorumlu Yazar

Öz

Firâknâmeler, genel olarak ayrılığı terennüm etmekle birlikte mersiyelerle ilişkilendirilebilen metinlerdir. Ancak mersiyeler, müellif için çok kıymetli olan bir insan veya bir canlının ölümüne karşı duyduğu derin acıyı işlerken firâknâmeler ise ölümün yanı sıra daha çok ayrılığın, vedanın veya birinden uzaklaşmanın verdiği ıstırabı işler. Dolayısıyla firâknâmeler, iştiyâknâme, tahassürnâme ya da hasretnâme adıyla adlandırılan metinlerle de yakından ilişkilidir. Hatta bu tarzda yazılan bazı eserler, müellifin vatanından yahut sevdiği kişiden ayrı düşmesi bahsini açarken önemli ölçüde otobiyografik özellikler de taşımaktadır. İlk örnekleri Fars edebiyatında görülen firâknâmelere Türk edebiyatında da rastlanmaktadır. Klasik Türk şiirinin başlangıcından itibaren firâknâmelere dâhil edilebilecek 25'i aşkın metin tespit edilmiştir. Bunlara eklenebilecek bir eser de Ferîde Hanım'ın *Divan*'ında, vefat eden eşi Ali Râif Efendi için kaleme aldığı anlaşılan ve beş bentten oluşan "âh el-firâk" redifli manzumesidir.

Bu çalışmada söz konusu manzumenin dil içi çevirisi yapılmış; manzume, firâknâme bağlamında incelenmiş ve şerh edilmeye çalışılmıştır. Her bendinin son mısraı "Hasretâ vâ firkatâ sad elvedâ âh el-firâk" olarak tekrarlanan yani mütekerrir müseddes şeklinde olan bu manzumeyi Ferîde Hanım, eşi Ali Râif Efendi'nin vefatından sonra 1858'de kaleme almıştır. "Zevcim Ali Râif Efendi'nin Vefâtına Söylenildi" başlığını taşıyan manzume, fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün aruz kalıbıyla kaleme alınmıştır. Mersiye türüyle de ilişkilendirilebilen bu manzumenin gerek mütekerrir mısraı gerekse kelime kadrosu itibarıyla firâknâme tarzıyla yazıldığını söylemek mümkündür. Bu çalışmanın, firâknâme tarzıyla kaleme alınmış manzumelerin tarihi seyrini ortaya koyma noktasında yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Ferîde Hanım, Divan, Edebî Tarz, Firâknâme.

Abstract

Although Firâknâmes are generally texts expressing separation, they can also be associated with elegies. However, while elegies express the deep sorrow of the author for the death of a person or a creature that is very precious to them, firâknâmes are texts that deal with the anguish of separation, farewell, and being away from someone, as well as of death. Therefore, firâknâmes are closely related to texts called iştiyâknâme, tahassürnâme or hasretnâme. In fact, some texts written in this style have significant biographical/autobiographical features to a great extent, as they deal with the author's separation from their homeland or the person they

Araştırma Makalesi / Künye: ÇALKA, Mehmet Sait. "Ayrılık Acısının Kadıncası: Ferîde Hanım'ın Eşinin Vefatına Dair Firâknâmesi". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 112 (Aralık 2024), s. 201-215. https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1492000

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: mehmetsait.calka@erdogan.edu.tr; calkamehmetsait@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3657-9387.

love. Firâknâmes, the first examples of which are seen in Persian literature, are also found in Turkish literature. Accordingly, more than 25 texts that can be included in firâknâmes have been identified since the beginning of classical Turkish poetry. Another work that can be added to these is Ferîde Hanım's verse with the redif 'âh el-firâk', which is understood to have been written for her deceased husband Ali Râif Efendi in her Divan.

In this study, after the intralingual translation of the poem in Ferîde Hanım's Divan, which consists of five lines, the poem in question was analyzed and annotated in the context of Firâknâme. Feride Hanım wrote this poem, in which the last line of each paragraph is repeated as "Hasretâ vâ firkatâ sad elvedâ âh el-firâk", that is, in the form of repeated museddes, in 1858, after the death of her husband Ali Râif Efendi. The poem, titled "Spoken on the Death of My Husband Ali Râif Efendi", was written in the aruz form of fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün. It is possible to say that this poem, which can also be associated with the genre of elegy, was written in the style of firâknâme in terms of both its continuous verse and its vocabulary. We believe that this article will guide the studies to be carried out in order to reveal the historical course of the poems written in the style of firâknâme.

Key Words: Divan Poetry, Ferîde Hanım, Divan, Literary Style, Firâknâme.

Giriş

Klasik edebiyat araştırmalarında bir metinde neyin anlatıldığına, hangi temanın baskın olarak işlendiğine dair bizlere fikir veren kavramın karşılığı *edebî tür* olarak bilinmektedir. Ancak metinlerde konunun nasıl anlatıldığına, metinde kullanılan sunuş biçimine, anlatım şekline ve söyleyiş tarzına dair bir kavram olarak karşımıza çıkan *edebî tarz* ise çok yeni bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki tür-tarz meselesi son zamanlara kadar klasik edebiyat araştırmacıları tarafından tam olarak net çizgilerle birbirinden ayrılmamış; yani nazım şekilleri gibi sistematik hâle getirilememiştir. Bu anlamda klasik Türk edebiyatı sahasında edebî türler ile ilgili çok sayıda bilimsel çalışma mevcutken son yıllarda yapılan çalışmalar dışında, sunuş biçimi olarak ifade edilebilecek edebî tarzlara dair çalışmaların çok sınırlı olduğu görülmektedir.

Edebî türlerin yanı sıra edebî tarzların varlığı üzerinde yıllardır mesai harcayan ve bunu gerek kaleme aldığı *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar* (Akkuş, 2007) adlı çalışmasıyla gerekse yetiştirdiği doktora öğrencilerini bu çalışma konusuna yönlendirmesiyle manzum metinlerde tür-tarz meselesini müşahhas hâle getiren ilk araştırmacı Metin Akkuş olmuştur. Akkuş'un tarzları müstakil olarak işlediği *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Tarzlar* (Akkuş, 2024) adlı son çalışması ise özellikle metinlerde edebî tarzın ne şekilde bulunması gerektiğine, türü tarzdan ayırmanın nasıl mümkün olacağına ve edebî tarzların nasıl kümelendirilebileceğine dair kayda değer tekliflerin sunulduğu bir çalışma olarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Akkuş'un bu çalışmalarıyla birlikte yeni bir teori niteliğinde olan edebî tarzlara dair farklı araştırmacılara ait bilimsel çalışmaların sayıca arttığına da şahit olunmaktadır.

Bizim de kendisiyle hemfikir olduğumuz tür/tarz bahsine göre tarzların belirlenmesinde sorulacak iki soruya verilen cevap, türü ve tarzı birbirinden ayıracaktır. Buna göre, "Şair metinde neyi işliyor, yani metnin anlam dünyası nedir?" sorusunun cevabı (Baharı işliyor: Bahariye; bayramı işliyor: Iydiyye/Bayramiyye; ölen bir kişinin vefatına duyulan üzüntüyü işliyor: Mersiye vb.) türün ismini verecektir. Buna karşın "Şair metni okuyucuya nasıl sunuyor; anlatış ve söyleyiş tarzı nasıldır?" sorusunun cevabı ise (överek anlatıyor: Methiye; yererek anlatıyor: Hicviye; sohbet eder şekilde anlatıyor: Hasb-i Hâl; sevgiliden ayrılığı hayıflanarak

anlatıyor: Firâknâme/Tahassürnâme/Hecrnâme; Allah'a veya önemli bir zata bir durumu yakararak anlatıyor: Münacaat/Medednâme/Niyâznâme vb.) tarzın ismini verecektir (bk. Akkuş, 2024, 3-10). Bu şekilde tür ve tarz meselesinin muhtasar ayırımını yaptıktan, sonra bu çalışmada ele alınan manzumenin tarzı olan firaknâme üzerine kısaca şu malumat verilebilir:

Kelime olarak Firâknâme, Arapça فراق (firâk) "ayrılık, ayrılma, ayrılış, gidiş, elvedâ, vedâ, bırakma, çekip gitme, uzaklaşma, bölme" (Mütercim Ahmed Âsım Efendi, 2022, 1148; Sarı, 1982, 1153; Mutçalı, 1995, 657; Karslı, 2013, 1728-1729) ile Farsça نامه (nâme) "mektup, üzerine bir şey yazılan varaka, yazı; kitap; edim ve davranış tutanağı; gazete, mecmua; örnek, idman" (Salehpur, 1996, 2/1248; Kanar, 2015, 1653) kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş birleşik bir isimdir. Söz konusu bu birleşik isim, Fars ve Türk edebiyatında bir edebî mahsulün karşılığı olarak kullanılmış olmakla birlikte kaynaklarda firâknâmelere; firkatnâme, iftirâknâme, firâkiyye, fürkatnâme, fürkatnümâ, gurbetnâme, hecrnâme, hicretnâme gibi isimler de verilmiştir. Firâknâmeler, genel olarak ayrılığı terennüm etmekle birlikte mersiyelerle de ilişkilendirilebilen metinlerdir. Ancak mersiyeler, müellif için çok kıymetli olan bir insan veya bir canlının ölümüne karşı duyduğu derin acıyı terennüm ederken firâknâmeler ölüm hadisesini de içerebilecek şekilde daha genel manada ayrılığın, vedanın veya sevilen birinden uzaklaşmanın verdiği ıstırabı işleyen metinler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla iştiyaknâme, tahassürnâme ya da hasretnâme adıyla adlandırılan metinlerle de yakından ilişkilidir. Hatta bu türden bazı metinler, müellifin vatanından yahut sevdiği kişiden ayrı düşmesi bahsini açarken önemli ölçüde otobiyografik özellikler de taşıyabilmektedir. Dolayısıyla firâknâmelerin, klasik Türk edebiyatı araştırmalarında sergüzeştnâme başlığı altında da değerlendirildiği olmuştur. Bunlara ek olarak firâknâme ifadesiyle, bilhassa çocukların veya gençlerin ansızın vefatları; bir devlet adamının makamından ayrılması, uzaklaştırılması ve hatta öldürülmesinin neticesinde kaleme alınan küçük manzumeler ve ağıtlar da kastedilmiştir. Tüm bunların yanı sıra İran ve Türk edebiyatındaki bazı örnekler firâknâmenin mektup türündeki metinleri karşıladığını da göstermektedir (Batislam, 2002, 25-25, 33; Tavukçu, 2004, 89-122; Tavukçu, 2007, 197-220; Akkuş, 2024, 94).

Klasik Türk, Arap ve Fars edebiyatları arasında, firâknâme tarzına dair ilk manzum örnek Fars şairi Enverî (öl. 1187) tarafından verilmiştir. Enverî'den sonra sırasıyla Emir Hüsrev-i Dihlevî (öl. 1325), Hâcû-yı Kirmânî (öl. 1352-1353), Selmân-ı Sâvecî (öl. 1376) ve Ubeyd-i Zâkânî (öl. 1371 [?])'nin bu türden eserleri bulunmaktadır. Yine bu türden mensur örnekler veren müelliflerin arasında ise Zuhûrî-yi Turşizî (öl. 1615-17) ve Ali Ekber Feyz-i Kummî'nin adları zikredilebilir (Tavukçu, 2007, 198-200).

Firâknâmelere dair ilk çalışmaları yapan Orhan Kemâl Tavukçu ile edebî türler ve tarzlar üzerinde pek çok çalışması bulunan Metin Akkuş tarafından divan edebiyatının başlangıcından itibaren tümüyle ayrılık düşüncesine dair olmayan ancak firâknâmelere dâhil edilebilecek 25'i aşkın metin tespit edilmiştir (Tavukçu, 2004, 89-122; Tavukçu, 2007, 197-220; Akkuş, 2024, 94). Tespit edilen bu metinlerin çoğu manzum olup Âşık Paşa (öl. 1332), Halîlî (öl. 1485 ?), Celîlî (öl. 1569), Nâdire (öl. 1842), Hüseyin Râci Efendi (öl. 1902), Süleyman Nahîfî (öl. 1738) ve Adile Sultan (öl. 1899) (iki eseri var) tarafından kaleme alınan firâknâmelerdir. Bunların dışında müellifi belli olmayan *Gurbet-nâme-i Sultan Cem* adlı mensur eser de aynı tarzda yazılmış olan eserlere dâhil edilebilir. Kalan 15 eserden 5'inde ise (*Firâk-ı Mahmud Paşa, Firâknâme-i Sultan Bayezid, Mersiye-i Mahsûsa-i Firkat-nümâ der Hakk-ı Cenâb-ı Hüseyn-i* Şehid-*i Kerbelâ* ve Şehzâde Mustafa'nın idam edilmesi üzerine yazılan iki manzume) daha önce zikredildiği gibi bazı devlet büyüklerinin azledilmesi veya öldürülmesi konu

edilmiştir. Derviş, Sürmeli-zâde ve Firâkî'nin firâknâmeleri ile yazarı belli olmayan diğer firâknâmeler ise daha çok gençlerin ve çocukların -muhtemelen toplu halde- ölümlerini ele alan ağıt tarzındaki manzumeler olarak değerlendirilebilir (Tavukçu, 2007, 201; Yörür, 2013, 5-8). Süslü nesrin başarılı bir örneğini teşkil eden ve müellifi belli olmayan mensur firâknâme örneği, Sultan III. Murad dönemi müelliflerinden Kadı Hasan bin Ali'nin *Binbir Gece Masalları*'ndan yaptığı tercümeyi ihtiva eden bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. XX. asır müelliflerinden Süleyman Nazif (öl. 1927) tarafından kaleme alınmış olan *Firâk-ı Irâk* ise "bir şehir mersiyesi" olarak değerlendirilebilecek bir eserdir. Yine Tavukçu'nun ifadelerinden hareketle başlığında "firâk" kelimesi bulunan tüm bu eserler sadece isimleri dikkate alınarak incelendiğinde hemen hepsinin sevgiliden, vatandan ayrılma üzerine yazılmış olmadıkları, dolayısıyla farklı nedenlerle de eser başlıklarında "firâk" ifadesinin kullanılabildiği ortaya çıkmaktadır (Tavukçu, 2007, 201).

Bu tespitlerin dışında, klasik edebiyatımızda başlığında firâk, firâknâme, firkatnâme ifadeleri olmasa da kelime kadrosu ve redif olarak kullanılan ifadelerden dolayı firâknâme olarak değerlendirilebilecek manzumelerin de bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira manzum metinlerin tür ve tarzlarının tespitinde başta metnin başlığı olmak üzere metindeki kelime tekrarları, hitap sözcükleri, metnin bağlamı, müellifin hayatı ve psikolojisi gibi etkilerin yanı sıra redif kelimelerinin oldukça önemli bir fonksiyona sahip olduğu bilinmektedir (bk. Eski, 2019, 28). Dolayısıyla metinlerde geçen her bir kelime ve tekrarları; özellikle de metinde yer alan redifin bulunması, o metnin anlamına ve dolayısıyla anlatım tarzına istikamet veren en önemli hususlardan biri olduğu söylenebilir.

Kelime tekrarları ve redif bağlamından hareketle anlatım tarzına gidilebilecek ve bu anlamda firâknâme anlatım tarzına dâhil edilebilecek olduğunu düşündüğümüz bir manzume de XIX. asrın önemli kadın şairlerinden Ferîde Hanım'ın (öl. 1903) eşinin vefatına dair *Divan*'ında yer alan ve "Zevcim Ali Râif Efendinin Vefâtına Söylenildi" başlığını taşıyan manzumesidir. Söz konusu manzumeyi değerlendirmeden önce bu manzumeyi kaleme almaya sevk eden Ferîde Hanım'ın hayatı hakkında muhtasar bir malumat vermek yerinde olacaktır:

1. Ferîde Hanım'a Dair

Kaynaklarda adı Bahâr-zâde Ferîde Hanım olarak geçen şair, 1837'de Kastamonu'da dünyaya gelmiştir. Babası dönemin aydın şahsiyetleri arasında gösterilen Bahâr-zâde Hamâmî Mehmed Râşid Efendi'dir. Müderris, şair ve hattat olarak öne çıkan Mehmed Râşid Efendi, Kastamonu'da yer alan Vakıf Hamamı'nı işlettiğinden dolayı olacak ki Hamâmî olarak anılmıştır. Ferîde Hanım'ın annesine dair ise kaynaklarda bir bilgi bulunmamakla birlikte; adının Rahîme olduğu şairin bir manzumesinden öğrenilmektedir. Çocukluğunu ilmî bir muhitte geçiren Ferîde Hanım, eğitimindeki en önemli bilgileri babasından almıştır. Henüz yedi yaşındayken hafız olmuş ve kısa sürede Arapça ve Farsçayı öğrenmiştir. Yine babası Mehmed Râşid Efendi'den hat sanatını öğrenmiş olan şairin özellikle sülüs ve nesih hattında başarılı olduğu ve bu iki hattan icazet aldığı bilinmektedir (Çağlayan, 2006, 2; İnal, 1955, 575-577). Hüsn-i hatta ustalık kespeden Ferîde Hanım'ın, sekiz ile on arasında Kur'an-ı Kerim ile bir o kadar da Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sini çoğalttığı da zikredilmiştir (Bursalı Mehmet Tahir, 2000, II, 377).

Şairin çok erken yaşlarda *Tuhfe-i Vehbî*'yi okuduğu esnada şiire merak saldığını dile getiren İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal (öl. 1957), bu ilgisine babasının kaleme

aldığı şiirlerin de katkı sağladığını ve bu şiirlere nazireler yazdığını ifade etmiştir. Yine İbnü'l-Emin'e göre şair altı-yedi yaşlarındayken annesinin kendisini bir konuda azarlamasına karşı ilk şiirini kaleme almış ve bu manzumeden sonra şairlik hünerini geliştirmiştir (İnal, 2000, 621). *Divan*'ında yer almayan bu şiirinin matla beyti şöyledir:

"Duhterine böyle ider mi mâderi söyle bana

Görmedim billah cihânda böyle bir azar ana*"* (İnal, 2000, 621).

Ferîde Hanım, 16 yaşına geldiğinde (1852) aslen Kastamonulu olup Bolulu İzzet Paşa'nın emri altında hâcegân rütbesiyle divan kâtibi olan ve daha sonra zaptiye azası göreviyle Kastamonu'ya tayin edilen Ali Râif Efendi'yle evlendirilmiştir (Çağlayan, 2006, 3).

Manzumelerinden eşini çok sevdiği anlaşılan Ferîde Hanım, Ali Râif Efendi'yle önce İstanbul'a daha sonra da Batum'a gitmiştir. Ancak çok geçmeden Ali Râif Efendi'nin hastalığa yakalanmasından dolayı Batum'dan dönmek zorunda kalmışlardır. Batum dönüşünde tüm zamanını müzmin bir hastalığa yakalanan Ali Râif Efendi ile ilgilenerek geçiren Ferîde Hanım, çok geçmeden hava değişimi için geldikleri Kastamonu'da 1858'de eşini kaybetmiştir.

Bu ölüm karşısında büyük bir bunalıma giren Ferîde Hanım, bir süre daha Kastamonu'da ikamet ettikten sonra 1872'de İstanbul'a gitmiş ve burada zamanın önemli bir kısmını şiire ayırmıştır. Sadrazamlığa getirilen Midhat Paşa'ya manzum bir tebriknâme kaleme alan Ferîde Hanım, bunun karşılığında paşadan iltifat görmüştür. Bir süre sonra babasının hasta olduğu haberi gelince tekrar Kastamonu'ya dönen Ferîde Hanım, orada anne ve babasının yanında yaşamaya başlamış; fakat talihsizlikler peşini bırakmayarak beş yıl içerisinde önce babasını, akabinde çok kıymet verdiği hocası Mehmed Râşid Efendi'yi ve en sonunda da annesini toprağa vermiştir. Ömrünün geri kalan kısmını Kastamonu'da geçiren Ferîde Hanım, peş peşe gelen acılara dayanamamış ve 1903'te karaciğer yağlanması (şahm-ı safra) sebebiyle 66 yaşında vefat etmiştir. Kabri, Kastamonu'da Ağa İmareti, Yakup Ağa Camii haziresinde anne ve babasının mezarlarının hemen yanındadır (Çağlayan, 2006, 13; Özkat, 2024, 24).

XIX. asırda yetişmiş kudretli kadın şairler arasında gösterilebilecek bir şair olan Ferîde Hanım, Anadolu'nun bir edebiyat ve kültür muhiti olarak kabul edilen şehri Kastamonu'da hemen tüm şiir etkinliklerine katılan ve çevresi tarafından takdir edilen bir şahsiyet olmuştur. Özellikle Çankırı'da yapılan "Çankırı Panayırı" için gelen şair ve âşıkların mutlaka Kastamonu'yu da ziyaret ettikleri bilinir. Şehre gelen bu şair ve ozanları mutlaka görmeye çalışan, onların şiir sohbetlerinde bulunan Ferîde Hanım, bir süre Kastamonu'da da ikamet ettiği bilinen Erzurumlu Emrah (öl. 1854) ile de pek çok defa görüşmüş, hatta onun şiirlerine tahmis ve nazireler yazmıştır (Akman, 2011, 19; Aydın, 2019, 95). Ferîde Hanım'ın etkilendiği kadın şairler arasında Leylâ Saz Hanım'ın (öl. 1936) özel bir yeri olduğu söylenebilir. Kastamonu Valisi Sırrı Paşa'nın eşi olan Leylâ Saz Hanım'ın gazellerini tanzir eden Ferîde Hanım, onun bir gazelini müstezat hâline getirmiş; bir gazelini de onunla müşterek kaleme almıştır. Leylâ Saz Hanım'ın da Ferîde Hanım'ı çok sevdiği ve kendisinden övgüyle bahsettiği bilinmektedir. Nitekim aşağıdaki ifadelerinde onun şiirlerinin mest edici kokuya sahip olduğunu ifade etmiş ve yetiştiği coğrafyada kendisini iyi bir şekilde geliştirdiğine atıfta bulunarak Ferîde Hanım'ı kır çiçeğine benzetmiştir:

> *"Şiir alanında en çok Fitnat Hanım'ı ve benden bir yaş küçük olan Abdülhak Hâmid'i beğenirim. Hayran olduğum kadın şairler arasında yine benden bir*

> *yaş küçük olan ve genç yaşta ölen Makbûle Lem'ân ile şair Nigâr Hanım yer alır. Her ikisinin ölümüne ebcedle tarih yazdım. Fakat Anadolu'da öyle bir kır çiçeği gördüm ki kokusu beni mest etti. Bu kadın, Kastamonu'da tanıdığım Bahar-zâde Ferîde Hanım'dır. O dar çevrede öylesine kültürlü bir kadının yetişmiş olması göğüs kabartıcıdır. O, benim görüşüme göre Anadolu'nun sessiz bir tepesinde nefis kokusu ile bir vadiyi dolduran kır çiçeği gibidir" (Çağlayan, 2006, 12).*

Halvetiliğin Şabaniye kolunun kurucusu ve Kastamonu'nun manevi mimarlarından olan Şeyh Şaban-ı Velî'ye (öl. 1569) müntesip olduğu bilinen Ferîde Hanım, bu mensubiyetini kaleme aldığı şiirlerle de göstermiştir. Şeyh Şaban-ı Velî dışında manzumelerinde dönemin din ve devlet büyüklerine de methiyeleri bulunan Ferîde Hanım, yaşadığı sosyal çevrede tanık olduğu bazı olaylara tarih düşürdüğü manzumeleri de vardır. Ancak Ferîde Hanım'ın manzumeleri değerlendirildiğinde dikkati çeken en önemli hususun firkat yani ayrılık teması olduğu aşikârdır. Özellikle çok sevdiği eşi Ali Râif Efendi'nin vefatından sonra derin bir tahassür iklimine girmiş olduğu anlaşılan Ferîde Hanım'ın *Divan*'ının muhtelif pek çok yerinde bu tahassürü ifade eden beyitleri görmek mümkündür. Bu manzumelerinin başında ise çalışmamıza konu olan "âh el-firâk" redifli manzumesi gelmektedir.

2. Ferîde Hanım'ın "âh el-firâk" Manzumesi

Mensur bir mukaddimeyle başlayan *Divan*'ında 14. şiir olarak yer alan bu manzume, beş bentten oluşmaktadır. Her bendinin son mısraı "Hasretâ vâ firkatâ sad elvedâ âh el-firâk" olarak tekrarlanan yani mütekerrir müseddes şeklinde kaleme alınmış olan manzumeyi Ferîde Hanım, eşi Ali Râif Efendi'nin 1858'de vefatı üzerine yazmıştır. "Zevcim Ali Râif Efendinin Vefâtına Söylenildi" başlığını taşıyan manzume, *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* aruz kalıbıyla kaleme alınmıştır. Mersiye türünde kaleme alınmış bir manzume olarak nitelenebilecek bu müseddesin gerek mütekerrir mısraı gerekse kelime kadrosu itibarıyla firkatnâme tarzıyla yazıldığını söylemek mümkündür.

Mutlu evliliğinden henüz beş yıl bile geçmeden ve daha yirmi bir yaşındayken çok sevdiği hayat arkadaşını kaybetmiş genç bir kadın şair hassasiyetiyle hüznünü mısralara aktaran Ferîde Hanım, bu acısını ömrü boyunca yüreğinde taşımış ve kaleme aldığı birçok manzumesinde de bunu yansıtmıştır (Çelik, 2021, 353). Öyle ki eşinin ölümüne dair doğrudan ilk feryadı niteliğinde olan manzumede Ferîde Hanım, çeşitli benzetmelerle yaşadığı bu ağır sarsıntının iç dünyasında bıraktığı derin izleri okuyucularıyla paylaşmaya çalışmıştır. Ferîde Hanım'ın manzumede verdiği bilgilere göre eşi Ali Râif Efendi, 15 Ramazan 1274/1858'de cuma günü vefat etmiştir. Oruçlu olarak vefat etmiş olan Ali Râif Efendi, Ferîde Hanım'ın ifadeleriyle Hakk'ın huzurunda orucunu açıp iftar edecektir. Yine eşinin zaptiye divanı kâtipliğinde müşirken hak ederek ikinci dereceye yükseldiğini, zaptiye meclisi üyesi iken vefat ettiğini de yine bu manzumeden öğrenmekteyiz. Bu anlamda Ferîde Hanım'ın bu manzumede kocasının tam vefat tarihini vermesinin yanında eşi hakkında biyografik bilgileri vermesi de son derece kıymetlidir.

Çalışmanın bu bölümünde manzumenin dil içi çevirisi ile manzume hakkında yapılacak değerlendirmeler aktarılacaktır:

"Zevcim Ali Râif Efendinin Vefâtına Söylenildi*"*

[1.Bent]:

*"*Âfitâbım *meh gibi olalı* çeşmimden *ırak*
Künc-i mihnet oldı bu bîçâreye şimdi durak
Şâhbâzım *açdı bâlîn bana virdi iftirâk*
Yumdı çeşmin *bu fenâdan baş açık yalın ayak*
Söylerim bu mısraı dâim olup pür-ihtirâk
Hasretâ vâ firkatâ eyvâh efendim el-firâk" (M. 14/1)

"Güneş (gibi olan sevdiğim), gözümün (önünden) ay gibi uzaklaştığından beri ben çaresize mihnet köşesi (âdeta) durak oldu. Doğan kuşu (gibi olan sevdiğim) kanatlanıp giderek benden ayrıldı. Gözlerini yumdu ve bu dünyadan başı açık, yalın ayak olarak ayrıldı. (Ben ise) ateşler içerisinde yanarak devamlı şu mısraı tekrarlar oldum: Eyvah efendim! Esefler olsun, eyvahlar olsun bu ayrılığa…" (Manzumenin dil içi çevirisi için ayrıca bk. Özkat, 2024, 162-163).

İnsanoğlunun esef ve hayıflanmalar içerisinde kaldığı en hüzünlü ayrılık şüphesiz ölümdür. Hele ki bu ölüm en yakın kişiye, en fazla sevilen kişi olan sevgiliye veya eşe isabet etmişse bu ayrılıktan duyulan hüzün katbekat artmaktadır. Klasik Türk şiirinde maşuk âşığını aydınlatan parlak bir aydır, o olmadığı vakit âşık karanlıklar içerisinde, zulmetler içerisinde kıvranır durur. İçinde bulunduğu derin ayrılık acısını bu mısralarla dile getiren Ferîde Hanım da bu firkatle kendini mihnet köşesinde, zulmetler içerisinde bulduğunu ifade etmektedir. Malum olduğu üzere "Künc-i mihnet", yani mihnet köşesi klasik Türk şiirinde daha çok Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'tan uzak kaldığı yıllarda düştüğü durum için kullanılagelmiştir. Bu anlamda sevenin sevdiğinden ayrı kalmasını çok iyi anlatan bir ifade olan bu terkiple telmih sanatı yapıldığını söylemek mümkündür. Bendin devamında Ferîde Hanım, eşi için kültürümüzde yiğit, gösterişli ve şanlı kimseyi tarifte kullanılan ve asıl anlam olarak "iri ve beyaz bir doğan cinsi"ni karşılayan "şahbâz" benzetmesini yaparak açık istiareye başvurmuştur. Son olarak eşine ölümü yakıştırmayan Ferîde Hanım, eşinin kefenlenmesi durumunu, üzerinde doğru dürüst elbisesi bulunmayan perişan kişilerin hâli için söylenen "baş açık yalın ayak" deyimiyle özetlemiştir (Parlatır, 2008; Akalın vd.). Bu ifadelerle irsal-i mesel örneği veren şair, bendin sonunda bu firak karşısında içinin ateşler içerisinde yandığını, ayrılığa karşı duyduğu esefi iliklerinde hissettiğini "*Hasretâ vâ firkatâ eyvâh efendim el-firâk*" mükerrer söylenecek mısraıyla vurgulamıştır.

[2. Bent]:

"Esdi çün *bâd-ı ecel soldırdı hayfâ güli*
Ah ü zâr içinde kaldı *haşre dek dil bülbüli*
Eyledi zâlim felek pejmürde nâzik kâküli
Ey dirîgâ kara toprağa konuldı sünbüli
Ağlayup bu resmile dâim iderim gulgulı
Hasretâ vâ firkatâ sad el-vedâ âh *el-firâk" (M. 14/2)*

"Ne yazık ki ecel rüzgârı esip o gülü soldurdu ve gönül bülbülünü haşre kadar ağlama ve inlemeler içerisinde bıraktı. Zalim felek, onun nazik kâküllerini darmadağın etti. Eyvahlar olsun ki (sevdiğimin) o sümbül gibi olan saçları kara toprağa konulduğundan beridir şöyle deyip ağlamaktayım: "Eyvahlar olsun. Âh hasret, âh ayrılık, yüzlerce vedâ..."

Klasik Türk şiirinde rüzgâr/bâd geniş kullanım sahasına sahip bir kavramdır. Bazen sıcak ya da ılık bazen de sert ve soğuk esmesiyle doğa ve insan üzerindeki etkileri bağlamında türlü hayal ve teşbihlerle işlenmiştir. Şiirimizde sıcak veya ılık

bir şekilde esen rüzgâr, daha çok baharın gelişini müjdeleyen, bağ ve bostanları canlandıran, gülleri açtırıp bülbüllerin şakımasını sağlayan, sevgiliden haber getirip götüren özelliğiyle anılır. Sert ve soğuk bir şekilde esen ve daha çok "sarsar" olarak isimlendirilen rüzgâr ise sonbaharı veya kışı temsil ederken daha çok âşığın içinde bulunduğu kötü durumun ve gam, hasret, ölüm gibi duyguların ifadesinde kullanılmıştır (Aka Kiyağa, 2022, 633-635). Yukarıdaki bentte eşinin yüzünü güle benzeten Ferîde Hanım, bu yüzün ecel rüzgârının (bâd-ı ecel) esmesiyle birlikte solduğunu dile getirmiş; kendisini ise âşık olduğu güle mahşer gününe kadar hasret kalan bülbüle benzetmiştir. Ferîde Hanım'ın genelde ayrılık acısına dair manzumede kullandığı ifadeleri, özelde ise bu bentteki "bâd-ı ecel"e dair ifadeleri bizlere Necâtî Bey'in (öl. 1509) *Divan*'ında "Mersiye-i Şeh-zâde Sultan Mahmûd" başlığını taşıyan manzumede geçen *"Dokundu sarsar-ı ecel ol gül budağına / Derdâ vü hasretâ vü dirigâ hezâr* âh */ Vâ fürkatâ ki kaldı bu hasret kıyâmete /* Öldürdü bizi *haşre değin intizâr* âh*"* (Tarlan, 1992, 126) ifadelerini hatırlatmaktadır. Necâtî Bey'in söz konusu mersiyesini görmüş olduğunu düşündüğümüz Ferîde Hanım'ın ondan etkilendiğini söylemek mümkündür. Manzumenin devamında zalim felekten şikâyetini dile getiren Ferîde Hanım, gelen ecelin eşinin nazik kâküllerini darmadağın ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca burada eşinin saçlarını tarif ederken divan şiirinde idealize edilmiş güzelin anlatımına uygun şekilde sümbül benzetmesini kullanması da dikkat çekicidir.

[3. Bent]:

"Mâh-ı savmın onbeşinde içdi mevtin câmını
Hem salât-ı Cum'ada giydi kefen ihrâmını
Kurb-i Hakda açup iftâr eyledi bayramını
Mazhar-ı gufrân [u] rahmet eyleyüp encâmını
Dilerim ki vire Mevlâ ana Cennet kâmını
Hasretâ vâ fırkatâ sad el-vedâ âh *el-firâk" (M. 14/3)*

"(Sevdiğim) Ramazan ayının on beşinde ecel şerbetini içti. İhrama benzeyen kefenini ise cuma namazı vaktinde giydi. Hakk'ın huzurunda orucunu açtı ve yine Allah'ın affına ve rahmetine mazhar olarak bayramı kutladı. Dilerim ki Allah ona arzuladığı cenneti ikram etsin. Eyvahlar olsun. Âh hasret, âh ayrılık, yüzlerce vedâ..."

Daha önce de zikredildiği üzere firâknâmelerin en önemli özelliklerinden biri sergüzeştnâmelerle ilişkili olmalarıdır. Yani bazı firâknâmelerde müellif, vatanından yahut sevdiği kişiden ayrı düşmesi bahsini açarken önemli ölçüde otobiyografik özellikteki bilgileri okuyucuyla paylaşabilmektedir. Yukarıdaki bentten de anlaşılacağı üzere Ferîde Hanım'ın eşi Ali Râif Efendi, Ramazan ayının on beşinde vefat etmiştir. Cuma namazından önce yıkanmış, kefenlenmiş ve cuma namazının sonrasında da defnedilmiştir. Ali Râif Efendi'nin sahurdan sonra niyetliyken vefat ettiği yine manzumeden öğrenilmektedir. Eşinin hem Ramazan ayında hem de oruçluyken vefat ettiği için Allah'ın ona cenneti ikram edebileceğinin umudunu taşıması dolayısıyla eşine hayır dualar eden şair, bu anlamda eşinin cennetle mükâfatlandırılmasını Cenab-ı Hak'tan dilemiştir. Hüznünü son derece açık ve sade bir dille ifade eden Ferîde Hanım'ın, daha önceki bentlerde olduğu gibi bu bentte de deyimlerden yararlandığını ve "oruç açmak", "rahmetli olmak" gibi deyimleri kullanarak irsal-i mesel örneklerini verdiği görülmektedir.

[4. Bent]:

"Serv-i nâzım bir merâma irmeden irdi ecel
Bâğ-ı ömrine *irişdi bed-nazar [u] yavuz el*
Mahmil-i tâbûta çün *oldı süvâr ol bî-bedel*
Cennet-i me'vâya vâsıl olmağı itdi emel

Rûz [u] şeb âh *u enîn ile bunı dirsem mahal*
Hasretâ vâ firkatâ sad el-vedâ âh el-firâk" (M. 14/4)

"Servi boylu, nazlı (sevdiğim), maksadına ermeden ecel geldi; (onun) ömür bağına nazar değdi ve yaman bir el o bağı dağıttı. O eşsiz kişi, (bir an evvel) cennete kavuşma arzusuyla tabuttan bir ata bindi. Ben gece gündüz, ağlayıp inleyerek 'Eyvahlar olsun. Âh hasret, âh ayrılık, yüzlerce vedâ...' diye haykırsam yeridir."

Klasik Türk Edebiyatının kadın şairleri umumiyetle sevgiliye dair kaleme aldıkları manzumelerde bir kadın edasıyla veya özgürlüğüyle değil de klasik üslubun ve genel bir kabulün sonucu olarak cinsiyeti olmayacak bir şekilde şiir irat etmişlerdir. Zira klasik şiirimizde erkek olsun kadın olsun şair; aşkı, âşığı ve sevgiliyi belli benzetmeler, mecazlar ve kabul görmüş algılar çerçevesinde anlatır. Edebiyat eleştirmenleri ise metinlere öğrenilmiş cinsiyet rolü algılarıyla baktıklarından dolayı manzumelerde ya da mensur metinlerde âşığı erkek; sevgiliyi, güzeli ise daima kadın olarak okumuşlardır (Ayrıca bk. Yalçınkaya, 2012, 116). Yukarıdaki bentte Ferîde Hanım'ın da şiir geleneğimizde daha çok kadın sevgilinin boyu için kullanılageldiği bilinen "Serv-i nâzım" (Servi boylu, nazlı sevdiğim) ifadesini kullanması, geleneğin genel bir temayülünden kaynaklandığını söyleyebiliriz (Pala, 2012, 400-401). Şairin eşi için istiare yoluyla bu ifadeyi kullanması Ali Râif Efendi'nin boyunun uzun olması ya da servi gibi dik bir duruş sergilemesi sebebiyle olması kuvvetle muhtemeldir.

Bentte dikkat çeken en önemli husus, Ferîde Hanım'ın özellikle Ali Râif Efendi'nin muradına ermeden, maksadına ulaşmadan vefat ettiğine dair hayıflanmasıdır. Peki, bu murat ve maksat neydi? Bu sorunun cevabına dair elimizde herhangi bir delil maalesef mevcut değildir. Bunun, devlet kademesinde bir pâye mi yoksa dünya hayatına dair başka bir beklenti mi olduğu tam olarak anlaşılmamaktadır. Nitekim "tûl-i emel" diye tabir edilen bitmeyen dünya istekleri arasında insanın maksatlarına erişmeden vefat ettiği de herkesçe bilinen bir gerçektir. Ferîde Hanım'ın bentte altını çizdiği bir başka husus da Ali Râif Efendi'nin çevresince kıskanıldığı ve bu kıskançlığın neticesinde kendisine nazar değdiğidir. Bendin devamında merhum Ali Râif Efendi'nin naaşının bulunduğu tabutu ata benzeten Ferîde Hanım, eşini cennete at sırtında giden bir süvariye benzetmiştir. Manzumedeki tabut-at ilişkisine dair benzetme, Ferîde Hanım'ın atın kültürümüzdeki yerine dair bilgisini de ortaya koyması bakımından kıymetlidir. Zira şairin söz konusu ifadeleri, Hoca Ahmed Yesevî (öl. 1166), Yûnus Emre (öl. 1320) ve Şeyyâd Hamza'nın (öl. 1348-49) aşağıdaki beyitlerini akıllara getirmektedir:

"Ata ana karındaş kayan kelti fikir kıl
Tört ayaglıg çûbin *at bir gün senge yeter a"*
(H. A. Yesevî) (Tavukçuoğlu, 2024, 95'den naklen Bice, 1993, 183)

"Su getüreler yumaga kefen saralar komaga
*Agaç ata bindüreler teneş*üre *düşdi* gönül*"*
(Yûnus Emre) (Tavukçuoğlu, 2024, 275)

"Agaç ata bindüreler sinden yana göndereler
Yir altına indireler kimse ayruk görmez ola*"*
(Yûnus Emre) (Tavukçuoğlu, 2024, 444)

"Ağaç at başı yok âdem ayaklu
Taşur sinleye bu halkı revandur"
(Şeyyâd Hamza) (Akar, 1987, 3)

Bu önemli şairlerin ölüm temalı şiirlerinde bu gibi benzetmelerin kullanılması, kadim Türk kültüründe atın Türklerin hayatı üzerindeki etkisini göstermesi açısından

kıymetlidir (bk. Törenek, 2005, 137-138). Öyle ki eski Türklerde vefat eden kişinin cenazesinin konduğu çadırın etrafında atla dönülürdü. Bu ve buna benzer ayinler, aslında vefat eden kişi ile at arasında bir yakınlığın kurulduğunu göstermektedir. Bundan başka bir uygulamada, vefat eden kişinin sahip olduğu atın kuyruğundan bir kısmının kesilmesi ya da yas tutma ifadesi olarak kuyruğunun düğümlenmesidir. En uç uygulama ise vefat eden kişin atının veya başka atların kurban edilerek gömülmesidir. Kurban olarak kesilen ve gömülen bu atların başları ve derileri ise sırıklara takılır, böylece vefat eden kişinin üzerinde cennete gideceği at gösterilirdi (Törenek, 2005, 138'den naklen Çoruhlu, 2002, 124-125).

5. Bent:

"Kâtib-i Dîvân-ı Zabtiye müşiri iken âh
Hem ikinci rütbeden kâm almışıdı bî-güvâh
Meclis-i Zabtiyyeye a'zâ olup mânend-i mâh
Dahi toğmadan tolundı dehr içinde âh â*h*
Dirdi dâim ey Ferîde anladım bî-iştibâh
Hasretâ vâ firkatâ sad el-vedâ âh *el-firâk" (M. 14/5)*

"Zaptiye divanı kâtipliğinde müşirken hakkıyla ikinci dereceye yükselmişti. Ay gibi zaptiye meclisi üyesi de oldu ama daha doğmadan battı, âh âh! (O), her zaman 'Ey Ferîde! Hiç şüphesiz anladım; eyvahlar olsun. Âh hasret, âh ayrılık, yüzlerce vedâ...' derdi."

Son bende de Ferîde Hanım'ın, yine kocasına dair bilgileri okuyucuyla paylaştığı görülür. Buna göre Ali Râif Efendi'nin zaptiye divanı kâtipliğinde bulunduğunu; ardından müşirken hakkıyla ikinci dereceye yükseldiğini; daha sonra ise Zaptiye Meclisi üyeliğine getirildiğini bu bentten öğrenmekteyiz. Özellikle bu üyeliği esnasında işinde adeta ay gibi parladığını dile getiren Ferîde Hanım, bu ayın kısa sürede maalesef battığını ifade etmiştir. Yine Ali Râif Efendi'nin bu üyeliği esnasında hastalandığını ve kendi ağzıyla bu hastalıktan vefat edeceğini söylediğini "*Dirdi dâim ey Ferîde anladım bî-iştibâh"* mısraıyla izah eden Ferîde Hanım, eşinin bu sözlerine de kahrolduğunun altını çizmiştir.

İncelemeye tabi tutulan bu firâknâme manzumesinin dışında Ferîde Hanım'ın *Divan*'ı incelendiğinde eşinin vefatıyla birlikte ayrılık acısının oluşturduğu derin hüznün daha pek çok manzumesine de yansıdığı görülmektedir. Öyle ki kaleme aldığı şiirlerin birçok beytinde "firâk, firkat, elvedâ, iştiyâk ve sensiz" gibi kelimelerin yanı sıra "âteş-i firkat, vâdî-i firkat, künc-i gam, nâr-ı hecr, belâ-yı hecr, derd-i hicr, nâr-ı hasret, gam-ı hicrân ve nâr-ı hicrân" gibi ayrılığa dair terkipleri kullandığını söylemek mümkündür. Söz konusu manzumelerden özellikle *"Firâkınla dü* çeşmimden *akan hûnâbdır sensiz / Sirişkim mevcini* gören *sanur seylâbdır sensiz"* ile başlayan gazeli (44. manzume); validesinin vefatına dair kaleme aldığı "*Yine ey* çarh-*ı denî aksine devrân itdin / Seng-i cevrin ile dil hânemi vîrân itdin"* ile başlayan manzumesi (15. manzume) ve son olarak eşinin köstekli saatini çalan hırsıza sitemini dile getirdiği *"Merhûm Zevcemin Yâdigârı Olan Saatin Gâib Olması Cihetiyle Gâyetle Dilsûz Olmaklığımdan Nâşi Söylenmişdir"* başlıklı manzumesi (75. manzume) firâknâme bağlamında başlı başına değerlendirilebilecek şiirler olarak dikkatleri çekmektedir. Son olarak Ferîde Hanım'ın *Divan*'ında tespit edilen ve ayrılığı hatırlatan kelime ve kelime gruplarının kullanıldığı beyit ve bentler şu şekilde verilebilir:

*"**Firâkın** ile cânâ inliyor sînem rebâb-âsâ*
Dü çeşmim hûn ile pürdür iki şîşe şarâb-âsâ*" (G.29/1)*

"Ey murg-ı seher nağmelerin zârıma uydur
Âgâzını *elhânını güftârıma uydur*

Çün *gonce **firâkıdır** iden nâleni efzûn*
Hârın sitemin sen dahi ağyârıma uydur" (G.37/1-2)

*"Düşeli **firâk**-ı yâra yine baht-ı karamız var*
*O ruh-ı kamerden **ayru** ne siyeh sitâremiz var" (G.39/1)*

"Bozuldı leşker-i sabrım aman sultânım imdâd it
Harâb oldı gönül mülki keremler eyle âbâd *it*
***Esîr-bend-i firkatdir** Ferîde zârın* âzâd *it*
Vefâ-yı müjde-i *vaslınla cânâ Râmizi* şâd it
*Ne yapsun neylesün mecbûrî ey hûb-ı cihân **sensiz**" (T. 45/5)*

*"Ağla gözüm ağla hemân yârân gidiyor **el-vedâ***
*Ehl-i derdin derdine dermân gidiyor **el-vedâ***
*Hak selâmetler vire cânân gidiyor **el-vedâ**" (G.50/1)*

"Ey felek n'itdim sana ben dâimâ zâr eyledin
*Gâh **firkat*** gâh mihnet ile gam-*hâr eyledin" (G.50/4)*

"Kays ü Leylâ kıssasın basdırdı gussam n'eyleyim
***Firkatinle** ey gözi sehhâr-bâz* çekdiklerim*" (G.56/2)*

*"*İrişdi ***firkat** odı hayf derdile sînem dağlarım*
Şeydâ *olup **hecrinle*** âh *mânend-i deryâ çağlarım*

*Sanma beni kim **sensizin** bir lahza gönlüm şâd olur*
*Leyl ü nehâr hiç turmayup **firkatle** dâim* ağlarım*" (G.57/1-2)*

*"Senin **firâkın** ile kalmadı zerre hâbım*
Râhat ider mi insan olsa firâş-ı hâre" (G.68/2)

*"*Şeb***-i firkat** uzadı derd ü mahabbet gibi* âh
Gâh hâbîde olup gâh uyandım bu gice" (71/3)

"Ey tabîb-i dil ü cân derdime rahm it hemdem
***Firkatin** zahmına ur lütfun-ile hoş merhem" (K. 22/11)*

"Yakdı yine yandırdı beni â***teş-i firkat***
Hem derd-i mahabbet
Fikr eylese reftârını dil özge kıyâmet" (Müstezat. 33/1)

"Bilmezem n'itdim aceb ben sen meh-i sîmîn-bere
Cevrile saldı beni bu ***vâdî-i firkatlere***
Turra-i Şîrînine *ilişdi dil birden bire*
Gam şebiyle *rûz-ı* şâdî *gelmez aslâ bir yere*
Görmedi çeşm-*i Ferîde rûşenâ-yı iltifât" (M. 35/5)*

"Fikr idüp ***hecrin*** *ile geçmiş olan gam günlerin*
Ağladım derd ile ey çeşm-*i siyâhım bu gice" (74/2)*

"Gönlümün ma'mûresi vîrân olaldan ***hecr*** *ile*
Künc-i gamda *tâlib-i genc-i visâl oldum yine" (85/3)*

*"****Nâr-ı hecrinle*** gönül nice *giyinsün yürisün*
Demidür vaslın-ile gayrı salınsun yürisün" (88/3)

"Mâtem itsem ***hecrin-ile*** *ol adû eyler düğ*ün
Başlasam bir derdimi takrîre tükenmez *du* gün*" (90/Müfred)*

"Halâs eyle ***belâ-yı hecrîden*** *al canımı yâ Rab*
Müyesser eyle yâhud vuslat-ı cânânımı yâ Rab" (1/1)

"Ben Ferîdim derd ü mihnetdir nasîbim dâimâ
Hecr*-i ahbâb ile her dem ağlarım subh ü mesâ" (50/5)*

"Derd ü ***hecr-i yâr*** *ile* âh *eyleyüp* şeb-*ta-seher*
Ney gibi eyler figân bu sîne-i sûzânımız" (43/3)

*"****Firâkınla*** *du* çeşmimden *akan hûnâbdır* ***sensiz***
Sirişkim mevcini gören *sanur seylâbdır* ***sensiz****"*

"Esirge ey tabîbim gel bana kıl lütfile dermân
Ki zîrâ ***derd-i hicrile*** *bu ten bî-tâbdır* ***sensiz****"*

"Mekânım bâğ-ı cennet olsa da yok zerre ârâmım
Kılur lerze cesed içre bu *cân sîmâbdır* ***sensiz****" (44/1-3)*

"Gerekmez seyr-i gülşen bana ey şîrîn-zebân ***sensiz***
Gerekmez ey melek-sîmâ bana sahn-ı cinân ***sensiz***
Gel ey nûr-ı basar çeşmim döker her demde kan ***sensiz***
Gel ey rûh-ı revânım hastadır cismimde cân ***sensiz***
Bana zindândır ***hicr ü firâkınla*** *cihân* ***sensiz****" (45/1 Tahmis)*

"Gönülde ***nâr-ı hasret*** *sînede dâğ-ı* ***gam-ı hicrân***
Benim derdimle şimden *gerü sünbüller saçın yolsun" (64/3)*

*"*Şem'-i *rû-yi* ***iştiyâkile*** *bu dil pervâne-veş*
Nâr-ı hicrâna düşüp *biryân [u] sûzân oldı* âh*" (67/2)*

Sonuç

Ferîde Hanım'ın "âh el-firâk" redifli manzumesi ekseninde yapılan bu çalışmanın neticesinde şu tespitlere ulaşılmıştır:

1. Her bendinin son mısraı "Hasretâ vâ firkatâ sad elvedâ âh el-firâk" olarak tekrarlandığı mütekerrir müseddes şeklinde kaleme alınmış olan söz konusu manzumeyi Ferîde Hanım, eşi Ali Râif Efendi'nin 1858'de vefatı üzerine kaleme almıştır.
2. Eşinin ölümüne dair doğrudan ilk feryadı niteliğinde olan manzumede Ferîde Hanım, çeşitli benzetmelerle yaşadığı bu ağır sarsıntının iç dünyasında bıraktığı derin izleri okuyucularıyla paylaşmaya çalışmıştır.
3. Manzumede Ferîde Hanım, eşi Ali Râif Efendi'nin tam vefat tarihini vermesinin yanı sıra onun hakkında biyografik bilgileri de vermiştir. Bu da ayrılığı terennüm eden metinler olan mersiyelerle ilişkilendirilebilen firâknâmelerin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.
4. Ferîde Hanım'ın *Divan*'ında yer alan bu manzumenin, Divan Edebiyatında mersiye türünün bir anlatım tarzı olan firâknâmelere dâhil edilmesi gerektiği görülmüştür. İncelenen bu manzume, edebiyatımızda çok fazla örneğine rastlanmayan söz konusu tarzın gelişimine dair yapılacak çalışmalara katkı sağlayacak niteliktedir.
5. Firâknâme anlatım tarzı, genellikle yârdan ayrılan âşığın duyduğu aşk acısı, ayrılığın vermiş olduğu şiddetli özlem, ayrılığa neden olan hadiselere sitem gibi duyguları ifade etmek için yazılmış metinlerdir. İşte söz konusu manzume de bu minvalde değerlendirilebilecek anlatım tarzıyla kaleme alınmıştır.
6. Ferîde Hanım manzumeyi kaleme alırken klasik Türk şiirinde ayrılığı anlatan manzumelerde kullanılan pek çok teşbih ve telmih, mecaz ve kabul görmüş algıları da kullanmıştır. Bu durum Ferîde Hanım'ın klasik şiirin inceliklerinden haberdar olduğunu göstermesi açısından da son derece önemlidir. Örneğin Ferîde Hanım vefat eden eşi Ali Râif Efendi'yi solan bir güle, kendisini ise haşir gününe kadar o gülü hasretle bekleyen bülbüle benzetmiştir. Yine başka bir mısraında eşi Ali Râif Efendi'yi Hz. Yusuf'a benzetirken kendisini de mihnet köşesinde kıvranan Hz. Yakub'a benzetmiştir.
7. Manzumede ayrıca Ferîde Hanım'ın eşine hitaben kullandığı ifadelerde divan şiirindeki idealize edilmiş güzel için kullanılan tabirlerden yararlandığını söylemek mümkündür. Öyle ki Ferîde Hanım, şiirimizde sevgilinin boyu için kullanılagelen "Serv-i nâzım" (Servi boylu, nazlı sevdiğim), "âfitâbım" (güneşim) gibi teşbihleri eşi için kullanmıştır. Bu durumun da aslında şiirimizde erkeğin boyu ve cemalini anlatacak özel bir klişe kullanımının bulunmaması ya da anlatılan sevgilinin cinsiyetinin tam olarak ortaya konmamasından ileri geldiği söylenebilir.
8. Bu manzume dışında Ferîde Hanım'ın *Divan*'ı incelendiğinde eşinin vefatıyla birlikte ayrılık acısının oluşturduğu derin hüznün pek çok başka manzumesine de yansıdığı görülmüştür. Bu durum ayrılık acısının özellikle kadın hassasiyetine sahip bir şairin şiir diline ne derece yansıdığını göstermesi bakımından kayda değerdir.

Kaynaklar/References

Aka Kiyağa, Belde. "Divan Şiirinin Soğuk Rüzgârı: Sarsar". *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2022), 633-660.

Akalın, Şükrü Halûk vd. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&vie w=atasozleri, ts.

Akar, Metin. "Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler I-II". *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi* 2/5 (1987), 1-22.

Akkuş, Metin. *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar*. Erzurum: Fenomen, 2007.

Akkuş, Metin. *Klâsik Türk Şiirinin Anlatım Dünyası Edebi Tarzlar*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2024.

Akman, Eyüp. *Kastamonu Kaynaklarında Erzurumlu Emrah*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları, 2011.

Aydın, Abdullah. *Kastamonulu Divan Şairleri*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2019.

Batislam, H. Dilek. "Mesnevilerde Mektup Tarzı Anlatım". *İlmî Araştırmalar* 13 (2002), 17-34.

Bice, Hayati. *Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri I-II-III*. Ankara: Bizim Büro Yayınları, Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı., 2000.

Çağlayan, Bünyamin. *Baharzâde Ferîde Hanım Divanı*. Ankara: Çağhan Ofset, 2006.

Çelik, Aysun. "Hakiki Bir Aşkın Hatırası: Ferîde Hanım Dîvânı'nda Eşi Ali Râif Bey'in İzleri". *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)* 12/44 (2021), 336-364.

Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.

Eski, Ömer. *Nâbî Divanının Türler ve Tarzlar açısından İncelenmesi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü'ş-Şuarâ) I-II*. Ankara: AKM Yayınları, Haz. Kayahan Özgül., 2000.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Hattatlar*. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.

Kanar, Mehmet. *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, 2015.

Karslı, İlyas. *Arapça-Türkçe Yeni Sözlük Arabî-Türkî El-Mu'cemu'l-Cedîd*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.

Mutçalı, Serdar. *El-Mu'cemü'l-Arabiyyi'l-Hadis Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.

Mütercim Ahmed Âsım Efendi (ed.). *Muhtasar El Kamûsu'l Muhit Tercümesi (Kamûs-ı Okyanus)*. (haz: Bilal Eren) İstanbul: Akdem Yayınları, 2022.

Özkat, Mustafa. *Bahârzâde Ferîde Hanım*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2024.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.

Parlatır, İsmail. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*. Ankara: Yargı Yayınları, 2008.

Salehpur, Cemşid. *Ferheng-i Câmî (Farsça-Türkçe Genel Sözlük)*. Tahran: Ramin Matbaası, 1996.

Sarı, Mevlût. *El-Mevârid - Arapça-Türkçe Lugat*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1982.

Tarlan, Ali Nihat. *Necâtî Beg Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.

Tavukçu, Orhan Kemâl. "Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Firâk-nâmeler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 197-220.

Tavukçu, Orhan Kemal. "Türk Edebiyatında Firâk-nâme Adlı Eserler". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi / The Journal of Turkish Cultural Studies* 10 (2004), 89-122.

Tavukçuoğlu, Orhan Kemal. *Dîvân Yunus Emre*. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2024.

Törenek, Mehmet. "Yol ve Yolculuk Benzetmeleri Bağlamında Şiirimizde Ölüm". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu Özel Sayısı, 28 (2005), 129-143.

Yalçınkaya, Şerife. "Osmanlı Kadın Şâirleri Erkekler Gibi mi Yazardı?" *Nüans Sanat Tarihi Dergisi* 2 (2012), 113-119.

Yörür, Ali. *Kadı Hasan Bin Ali Manastırî Firâk-nâme (Tenkitli Metin)*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Extended Abstract

As a word, Firâknâme is a compound noun formed by combining the Arabic فارق (firâk) meaning "separation, departure, farewell, leaving, going away, distancing, dividing" and the Persian نامه (nâme) meaning "letter, a letter on which something is written, writing; book; record of deeds and behavior; newspaper, magazine; example, training". This compound name was used as the equivalent of a literary genre in Persian and Turkish literature. In the sources and some works, firâknâmes have been named as firkatnâme, iftirâknâme, firâkiyye, fürkatnâme, fürkatnümâ, gurbetnâme, hecrnâme, hicretnâme.

Firâknames are generally texts that express separation and the pain of separation, but they can also be associated with elegies. However, while elegies deal with the deep sorrow of the author for the death of a person or a creature that is very precious to them, firâknâmes appear as texts that deal with the anguish of separation, farewell, and being away from someone, as well as of death. Therefore, it is closely related to the texts called istiyaknâme, tahassürnâme or hasretnâme.

In this study, after the intralingual translation of the poem in Ferîde Hanım's Divan, which consists of five lines, the poem in question was analyzed and annotated in the context of Firâknâme. Feride Hanım wrote this poem, in which the last line of each paragraph is repeated as "Hasretâ vâ firkatâ sad elvedâ âh el-firâk", that is, in the form of repeated museddes, in 1858, after the death of her husband Ali Râif Efendi. The poem, titled "Spoken on the Death of My Husband Ali Râif Efendi", was written in the aruz form of fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün.

It is possible to say that this poem, which can also be associated with the genre of elegy, was written in the style of firâknâme in terms of both its continuous verse and its vocabulary. We believe that this article will guide the studies to be carried out in order to reveal the historical course of the poems written in the style of firâknâme.

As a result of this study conducted on Feride Hanım's poem "ah al-firak", the following findings were reached:

It is seen that the poem "ah el-firâk" in Feride Hanım's Divan is a poem that should be included in the firâknames, which is a narrative style of the Elegy genre in Divan literature. This identified poem will serve as a source for future studies on the development of this genre, which does not have many examples in our literature.

The narrative style of Firâknâme is usually used to express feelings such as the pain of love felt by the lover separated from his/her beloved, the intense longing caused by the separation, and reproach for the events causing the separation. The poem "ah al-firak" by Feride Hanım, which is the subject of this study, was written in this style of narration.

In the poem, Feride Hanım gave the exact date of death of Ali Râif Efendi, as well as biographical information about him. This appears as a feature of firâknames that can be associated with elegies, which are texts expressing separation.

While writing the poem, Feride Hanım also used many similes, allusions, metaphors and accepted perceptions that are used in poems describing separation in classical Turkish poetry. This situation is extremely important as it shows that Feride Hanım was aware of all the subtleties of classical poetry.

Apart from this sample of Feride Hanım's firâknâme that we have examined, when her divan is examined, it is seen that the deep effect of this death is reflected in many poems. So much so that we can say that in the couplets of many of the poems she penned, she used words and phrases that reminded her of separation such as firâk, firkat, firâk-ı yâr, seniz, belâ-yı hecr, nâr-ı hasret, gam-ı hicrân and elvedâ, as well as words and phrases that would describe the pain of this separation.